

SÜFYÂN es-SEVRÎ

(سفيان الثوري)

Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd
b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî
(ö. 161/778)**Kendi adıyla anılan
fıkıh mezhebinin imamı,
müfessir, muhaddis ve zâhid.**

97 (715) yılında dünyaya geldi. Bazı rivayetlerde doğum tarihi 95, 96 ve 98 (716) olarak da kaydedilir. Kazvin'de (Ebû Ubeyd el-Âcurrî, s. 160; Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî, III, 47, 49), Horasan'da (Yahya b. Maîn, IV, 363) ve Cürcân'a bağlı Sevrîler köyünde (Sehmî, s. 216) doğduğu yolunda rivayetler vardır. Küçük yaşta iken ailesinin Kûfe'ye yerleştiği anlaşılan Süfyân'ın Temîm kabilesinin Sevr koluna mensup olduğu için Sevrî nisbesiyle anıldığı konusunda kaynaklar müttefiktir. Soyu on altıncı dedesi İlyâs b. Mudar'da Hz. Peygamber'in soyu ile birleşir. Dedesi Mesrûk, Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin saflarında savaşmış ve şehid olmuştur. Genç tâbiîn kuşağından olan babası Saîd, *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri bulunan güvenilir bir muhaddistir. Annesi de hadis rivayet eden, ilim ve takvâ sahibi bir hanım olup ilim öğrenmeye teşvik için Süfyân'a verdiği öğütlerle meşhurdur. Amcası Hamza, kardeşleri Ömer ve Mübârek ile yeğenleri Ammâr b. Muhammed ve Seyf b. Muhammed yine *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından güvenilir kabul edilen muhaddislerdir.

Küçük yaşta babasının yanında hadis öğrenimine başlayan Süfyân, Kûfeli tâbiîn âlimlerinden Amr b. Mürre'ye yetişti ve öğrencileri arasında yer aldı. Güçlü hafızası sayesinde kısa zamanda pek çok hadis ezberleyip rivayet etmeye başladı ve ilim çevrelerinde meşhur oldu. Abdullah b. Mes'ûd'a ve Hz. Ali'ye dayanan Kûfe ilim geleneğinin yaşayan temsilcileri durumundaki Hammâd b. Ebû Süleyman, Ebû İshak es-Sebîî, A'meş, İbnü'l-Mu'temir, İbn Şübrûme ve Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan fıkıh ve hadis, Âsım b. Behdele ve Hamza b. Habîb'den kıraat öğrendi. Aynı zamanda Mekke, Medine, Basra, Şam, Yemen gibi dönemin belli başlı ilim çevrelerini dolaşarak bu bölgelerin kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh birikimlerinden yararlandı. Bağdat, Vâsıt, Cürcân, Rey, Askalân ve Kudüs'te bulundu.

Kûfe dışına ilk yolculuğunu muhtemelen Horasan bölgesine yaptı. Akralarını

ziyaret etmek ve ölen amcasından kalan miras payını almak için on sekiz yaşında iken (115/733) Buhara'ya gitti. Hadis ilmindeki şöhretini duyup kendisini görmeye gelenlerin henüz çok genç olması sebebiyle hayrete düştükleri göz önünde bulundurulduğunda Merv şehrine de bu yolculuğu sırasında uğradığı söylenebilir. Medineli İbn Şihâb ez-Zührî'ye (ö. 124/742) yetişememekle birlikte Mekkelî tâbiîn âlimi Amr b. Dînâr'a öğrencilik yaptığına dair bilgi Hicaz bölgesine ilk defa 124-126 yılları arasında gittiğini gösterir. Daha sonra da hac ve ilim tahsili sebebiyle pek çok defa Hicaz'a giden Sevrî, Mekke'de Amr b. Dînâr'ın yanı sıra İbn Cüreyc'den, Medine'de Abdullah b. Dînâr, Ebû'z-Zinâd, Rebâa b. Ebû Abdurrahman ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi tâbiîn âlimlerinden tefsir, hadis ve fıkıh öğrendi; Ca'fer es-Sâdık'a öğrencilik yaptı. Ayrıca Basra'da Eyyûb es-Sahtiyânî, Âsım el-Ahvel, Abdullah b. Avn ve Osman el-Bettî'den, Dimaşk'ta Evzâî'den faydalandı. Cürcân ve Rey'de bulundu, bölgenin muhaddislerinden hadis öğrendi. Zehebî 130 tâbiîn âlimiyle görüştüğünü ve yaklaşık 600 kişiden ilim öğrendiğini kaydeder (*A'lâmü'n-nübela'*, VII, 234; *Menâkıb*, s. 20). Bir yandan ilim yolculuklarına devam eden Süfyân, babası vefat ettikten (126, 127 veya 128/746) sonra otuz yaşlarında iken ders okutmaya başladı. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Kûfe'de ve başta Medine ile Mekke olmak üzere dolaştığı bütün yerlerde ders verdi ve hadis rivayet etti. Mâverâunnehir'den Kuzey Afrika'ya ve Endülü's'e kadar İslâm coğrafyasının bütün bölgelerinden gelen çok sayıda öğrenci kendisinden faydalandı. İbnü'l-Cevzî, günümüze ulaşmayan menâkıbında 20.000'den fazla öğrencisi bulunduğunu kaydetmiş, ancak bu rakamı abartılı bulan Zehebî en fazla 1000 civarında öğrencisi olabileceğini belirtmiştir (*A'lâmü'n-nübela'*, VII, 234; *Menâkıb*, s. 21).

Abbâsî Halifesi Mansûr'un kadılık teklifini kabul etmeyen Süfyân'ın bir daha dönmemek üzere Kûfe'den ayrıldığı ve hayatının sonuna kadar sürekli yer değiştirip gizlenerek yaşadığı belirtilmektedir. Ancak kadılık teklifinin ne zaman yapıldığı ve bu süreç nasıl geliştiği konusunda çelişkili rivayetler vardır. Kûfe Kadısı İbn Ebû Leylâ'nın vefatı üzerine (148/765) Mansûr'un Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî ve Şerîk b. Abdullah'ı huzuruna çağırıp üçüne birden teklifte bulunduğuna dair rivayet dikkate alındığında (İbn Hacer el-Heytemî, s. 88-89; ayrıca bk. Hüseyin b. Ali es-Saymerî, s. 71) bu teklifin aynı yıl hac mev-

siminde ve Mekke'de yapıldığı düşünülebilir. Halifenin teklifini reddetmesinin yanı sıra Ehl-i beyt'e yönelik haksız uygulamaları konusunda ağır eleştirilerde bulunan Süfyân gizlice Mekke'den ayrıldı ve deniz yoluyla Yemen'e gitti. Orada meşhur muhaddis Ma'mer b. Râşid'in derslerine katıldı ve ilmî müzakerelerde bulundu. Sevrî, Medine'de kendisine yetişemediği Zührî'nin bütün birikimini öğrencisi Ma'mer'den aldığını ifade etmiştir (Zehebî, *Menâkıb*, s. 20). Daha sonra tekrar Mekke'ye döndü ve orada bulunduğu süre içinde Süfyân b. Uyeyne ve Fudayl b. İyâz gibi öğrencilerinin evlerinde gizlendi, bu arada bazı kimselere ders verdi. Muhtemelen 153 (770) yılında hac emîri olarak Mekke'de bulunan Mehdî-Billâh'ın, hakkında yakalama emri çıkarması üzerine bu defa Basra'ya kaçtı. Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme gibi Basralı muhaddislerin büyük ilgisine mazhar oldu. Hayatının geri kalan kısmını Basra'da geçiren Süfyân, burada başta Abdurrahman b. Mehdî ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân olmak üzere öğrencilerinin ve dostlarının evlerinde gizlenerek ve sık sık yer değiştirerek yaşadı; bu yüzden bir ders halkası oluşturarak açıktan öğrenci yetiştiremedi. Basralı öğrencilerinden Sevrî lakabıyla tanınan Ebû Huzeyfe Mûsâ b. Mes'ûd en-Nehdî'nin annesiyle evlendiği ve onların evinde kaldığı da rivayet edilmiştir. Ayrıca sürekli gizlenerek yaşamaktan bıktığı ve özellikle Hammâd b. Zeyd tarafından Halife Mehdî-Billâh ile görüşmeye ikna edildiği, ancak ömrünün vefa etmediğine dair bilgiler bulunmaktadır. 158 veya 159 (776) yılında Abdurrahman b. Mehdî ile birlikte hacca giden ve bir yıla yakın mücâvir kalan Süfyân, Basra'ya döndükten sonra 15 Şaban 161'de (18 Mayıs 778 ya da aynı yılın başlarında) vefat etti.

Hayatının ilk yarısını Emevîler döneminde, ilmî bir otorite haline geldiği ikinci yarısını Abbâsîler devrinde geçiren Süfyân es-Sevrî bu ikinci dönemde muhalif bir siyasi kişilik olarak da dikkati çeker. Ancak onun bir Emevî taraftarı olduğu ve Abbâsîler'in iktidara gelmesiyle birlikte muhalefete başladığı şeklindeki değerlendirmeler (*EP*² [İng.], IX, 771; Judd, CXXII/1 [2002], s. 25-37) isabetli değildir. Öncelikle, bazı araştırmacıların da belirttiği gibi (Ess, I, 221-226; Cook, s. 65-67) Süfyân es-Sevrî'nin yöneticilere karşı siyasi tavrı ve muhalefet anlayışıyla ilgili çelişkili rivayetler bulunduğundan bu konuda kesin kanaat belirtmek zor görünmektedir. Bununla bir-

likte Ehl-i beyt'e yakınlığıyla bilinen Süf-yân'ın genel tavrının hocası İmam Ca'fer es-Sâdık gibi siyasetten uzak durma ve aktif muhalefet ortaya koymama yönünde olduğunu söylemek mümkündür (Büyükkara, s. 32-33; Cook, s. 50-55, 257). Yöneticilerle görüşmekten ve hediyelerini kabul etmekten kaçındığına, gerektiğinde onları eleştirmekle birlikte isyan etmeyi doğru bulmadığına, hatta daha büyük fitnelere sebep olmamak için bazan nasihat ve eleştiriden bile kaçınmayı tercih ettiğine dair rivayetler yanında öğrencisi Süf-yân b. Uyeyne'nin idarecilerden uzak durmakla meşhur üç kişiden biri diye onu zikretmesi hep bu genel tavrın yansımaları olarak değerlendirilebilir. Gayri meşrû ve adaletsiz görülen bir yönetime karşı çıkılırken daha büyük zararlara yol açmama endişesi, dönemindeki birçok âlim gibi Süf-yân es-Sevrî'yi de bu tavrı benimsemek zorunda bırakmıştır. Muhammed b. Abdullah el-Mehdî (en-Nefsüzzekiye) ve kardeşi İbrâhim tarafından Halife Mansûr'a karşı başlatılan isyan hareketlerini meşrû görmekle birlikte açıktan destek vermediği konusundaki rivayetler aynı tavrı Abbâsîler döneminde de sürdürdüğünü açıkça gösterir (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, s. 205, 292, 382; Hatîb, XIII, 397-398; Fehmî Ced-ân, s. 51, 117-118, 278). Ancak Halife Mansûr'un biraz da bu pasif muhalefeti açığa çıkarmak için Ebû Hanîfe gibi onu da huzuruna çağırıp kadılık teklif etmesi Süf-yân'ın bu tavrı sürdürmesini imkânsız hale getirmiş ve meşrû görmediği Abbâsî yönetimine karşı muhalefeti açıkça ortaya koymak zorunda bırakmıştır. Hatta bu tavrı değişikliği hocası Evzâî ile de aralarının açılmasına sebep olmuştur.

İlim tahsiline başladığı yıllarda ailesinin maddî durumu iyi olmayan Süf-yân es-Sevrî, yaptığı ilk ilim yolculukları sırasında kervanlarda ücret karşılığı hizmet ediyor, zaman zaman yapılan yardım ve ikramları kabul ediyordu. Ancak ileriki yıllarda ilmi otoritesi ve sosyal nüfuzu arttıkça siyasal ve akademik bağımsızlığını koruyabilmek için ticaretle meşgul olmaya başladı. Zâhid kişiliğine rağmen ticaretle meşgul olmasını ve para biriktirmesini eleştirenlere verdiği cevaplarda özellikle yöneticilere muhtaç olmadane geçimini temin edebilmenin önemine vurgu yapan Sevrî, bir taraftan da insanlara yük olmadan geçimini sağlama esasına dayanan bir zühd anlayışını telkin ediyordu. Bununla birlikte çağdaşı Ebû Hanîfe kadar varlıklı olmadığı, genellikle maddî sıkıntı içinde yaşa-

dığı ve mütevazı bir hayat tarzını tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Eserleri. 1. *et-Tefsîr*. II. (VIII.) yüzyıla ait ilk sistemli rivayet tefsiri çalışmalarından biri olup Taberî tefsirinin önemli kaynaklarındandır. Genellikle tâbiîn dönemi Mekke müfessirlerinin görüşlerini yansıtır. Günümüze ulaştığı bilinen Râmpûr Rızâ Kütüphanesi'nde kayıtlı tek nüshası İmtiyâz Ali Arşî tarafından *Tefsîru Süf-yânî's-Sevrî* adıyla neşredilmiş (Râmpûr 1965), daha sonra bir heyet tarafından gözden geçirilerek tekrar yayımlanmıştır (Beirut 1983). Basralı öğrencilerinden Ebû Huzeyfe Mûsâ b. Mes'ûd en-Nehdî'nin rivayetine dayanan ve muhtemelen III. (IX.) yüzyıla ait olan bu nüsha eksiktir. Bakara sûresiyle başlayıp Tûr sûresiyle sona erer; arada Muhammed ve Duhân sûreleri de bulunmamaktadır. Sûrelerin tertibi Hz. Osman muhafızının tertibine uygun olmakla birlikte erken dönem tefsirlerinin genelinde olduğu gibi âyet sırası gözetilmemiş ve birçok âyet atlanmıştır. Bu da Sevrî'nin, anlaşılması güç kelime ve ifadeler hakkında rivayete dayalı kısa açıklamalarla sınırlı harfî tefsir anlayışına bağlanabilir. Nitekim bir iki istisna dışında dil inceliklerine dair açıklamalar, şiirle istişhâd, fikhî ya da itikadî görüş ve yorumlar yer almaz. 2. *el-Câmi'u'l-kebîr*. Daha ziyade sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn fakihlerine ait fikhî görüşleri derlediği, muhtemelen kendi ictihad ve tercihlerini de içeren bir eserdir. Genellikle İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'*'ına benzetilen, sünen ve musannef türünün ilk örneklerinden sayılan eserin adı İbn Hayr el-İşbîlî tarafından *el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fıkh ve'l-iḥtılâf* şeklinde kaydedilir (İbn Hayr, s. 113-114). Sevrî'nin öğrencileri sayesinde Irak, Horasan ve Şam bölgelerinde kısa zamanda meşhur olan eser, Sevrî'ye de öğrencilik yapmış olan erken dönem Mâlikîler eliyle Kuzey Afrika'ya ve Endülü's'e kadar ulaşmış, belli bir süre *el-Muvaṭṭa'*'a yakın bir itibar görmüştür. Günümüze ulaştığına dair bilgi bulunmayan *el-Câmi'*in en meşhur ve muteber râvilerinden Muâfâ b. İmrân'ın *Kitâbü'z-Zühd'*ünü neşreden Âmir Hasan Sabrî, Beyhakî'nin *es-Sünen*'i gibi daha sonraki kaynaklarda *el-Câmi'*den yapılan nakillerden derlediği bir bölümü kitabın girişine eklemiştir (Muâfâ b. İmrân, neşreden giriş, s. 48-58). 3. *el-Câmi'u's-şagîr*. Kaynaklarda *el-Câmi'u'l-kebîr*'den ayrı olarak belirtilen eserin muhtevasının tamamen re'î ya da tamamen hadis içerikli olduğuna dair farklı kayıtlar bulunmaktadır. 4. *Kitâbü'l-Ferâ'iz*. Bu konuda yazılmış ilk

eserlerden ve bu literatürün günümüze ulaşan en eski örneklerindendir. Hans-Peter Raddatz, Küfeli öğrencilerinden Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'in rivayetine dayanan, tesbit edebildiği tek nüsha durumundaki Zâhiriyye Kütüphanesi nüshasını (Mecmua, nr. 38, vr. 27^b-37^b) neşretmiş, hakkında uzunca bir değerlendirme yazmış ve muhtevasını özetlemiştir (bk. bibl.). Ayrıca Abdülazîz b. Abdullah el-Helîl tarafından *el-Ferâ'iz* adıyla yayımlanmıştır (Riyad 1410). Teşekkül devri İslâm miras hukukuna dair önemli bir kaynak niteliği taşıyan ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sı* içinde büyük ölçüde günümüze ulaşan esere Müttakî el-Hindî'nin *Kenzü'l-'ummâl*'inde sıkça atıfta bulunmaktadır (Raddatz, *Wl*, XIII/1-2 [1971], s. 30-32). Sadece yedi hadis rivayeti içeren eser büyük ölçüde İbrâhim en-Nehaî'ye dayanan Küfe fıkıh geleneğini yansıtır (s.g.e., XIII/1-2 [1971], s. 33, 70, 75-76). 5. *Kitâbü'l-'itikâd*. Ebû Sâlih Şuayb b. Harb el-Bağdâdî el-Medâinî'nin itikadî meselelerle ilgili sorularına Sevrî'nin verdiği cevap ve açıklamaları içeren metni Lâlekâî ve Zehebî nakletmiştir (*Şerhu uşûl*, I, 151-154; *Tezkiretül-huffâz*, I, 206-207). Takıyyüddin İbn Teymiyye tarafından gözden geçirildiği kaydedilen bir nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mecmua, nr. 139/14, vr. 191^a-192^a).

Kaynaklarda sıkça atıf yapılan *Kitâbü Süf-yân 'an İbn Cüreyc* adlı eser (meselâ bk. *Müsne'd*, I, 347; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, IX, 317; Ebû's-Şeyh, IV, 15) Sevrî'nin, hocası İbn Cüreyc'den rivayetlerini içeren bir semâ derlemesi olmalıdır. Ayrıca İbn Hayr el-İşbîlî, okuduğu kitaplar arasında Sevrî'nin öğrencisi Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'den rivayet edilen *Kitâbü Âdâbi Süf-yân es-Sevrî* adlı bir eserden söz eder (*Fehrese*, s. 241). Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye'de kayıtlı *Mâ esnedehû Süf-yân es-Sevrî* adlı bir risâle (Mecmua, nr. 90, vr. 39^a-47^a) Firyâbî'ye (Elbânî, s. 373) ve Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Ebû Meryem'e (Sezgin, I, 519) nisbet edilmiştir. Süf-yân es-Sevrî'nin zühd ve takvâ konularında öğrencilerine ve dostlarına yazdığı bazı mektup ve vasiyetnâmeler tabakat kitapları sayesinde günümüze ulaşmıştır: *Risâle ilâ 'Abbâd b. 'Abbâd el-Ersûfî* (İbn Ebû Hâtım, I, 86-89; Ebû Nuaym el-İsfahânî, VI, 376-377); *Risâle ilâ 'Osmân b. Zâ'ide* (İbn Ebû Hâtım, I, 98); *Vaşiyyetühû ilâ 'Alî b. Hasan es-Selîmî* (Ebû Nuaym el-İsfahânî, VII, 24-25, 35, 82-85). Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 1178, vr. 133^b-135^b) Süf-yân es-Sevrî

rî'ye nisbet edilen eski kimyaya ait bir risâle (*Risâle-i Kimiyâ'îyye*) bulunmakla birlikte (aynı risâlenin Tahran Meclis Kütüphanesi'nde mevcut Farsça tercümesi için bk. Sezgin, IV, 132; V, 421) risâlenin Sevrî'ye aidiyeti incelenmeye muhtaçtır. Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de kayıtlı (Mecmua, nr. 155) *Cevâbü Hârûn er-Reşîd ilâ Süfyân es-Sevrî ve icâbetü Süfyân lehû* adlı risâle için de aynı durum söz konusudur (GAS, I, 519).

İlmî Şahsiyeti. Zamanının bütün ilim merkezlerini dolaşıp önde gelen âlimlerin birçoğuna öğrencilik yaparak oldukça zengin bir ilmî birikim elde eden Süfyân es-Sevrî tebeu't-tâbiîn devrinin en büyük tefsir, hadis ve fıkıh âlimlerindendir. 1. Tefsir. İbn Abbas'a dayanan Mekke tefsir ekolünün birikimini hocaları İbn Cüreyc, A'meş ve Abdullah b. Ebû Necîh'ten alan Sevrî tefsirde Mücâhid'i otorite kabul ederdi. Onunla birlikte Atâ b. Ebû Rebâh, Katâde b. Diâme ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi tâbiîn dönemi müfessirlerinin rivayet ve eserlerinin sonraki nesillere aktarılmasının yanı sıra II. (VIII.) yüzyılda rivayet tefsirinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Müteşâbih âyetlerin te'vil edilmesini doğru bulmayan Sevrî'nin daha ziyade anlaşılmayan kelime ve ifadelerin açıklaması niteliğinde bir tefsir anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Âsım b. Behdele ve Hamza b. Habîb'den kıraat öğrenen Sevrî, kırâat-i aşereden sayılan bu iki kıraatin ilk râvilerindendir. Yine şâz kıraatlerden A'meş kıraatini de rivayet etmiştir.

2. Hadis. İlim yolculukları sayesinde Kûfe'nin yanı sıra Mekke, Medine, Basra ve Dimaşk'ın hadis ve sünnet birikimini şahsında toplayan Süfyân es-Sevrî II. (VIII.) yüzyılda bu birikimi konularına göre tasnif eden ilk muhaddislerdendir. Bu sebeple hadislerin ve sünnet bilgisinin sonraki nesillere aktarılmasında çok önemli bir yere sahiptir. *el-Câmi'u'l-kebîr* ve *el-Câmi'u's-şagîr* adlı eserleri İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid ve Mâlik b. Enes gibi âlimlerce tedvin edilen benzer çalışmalar gibi bu nakil faaliyetinin temel kaynakları arasında kabul edilir. Ali b. Medîni onu Kûfe isnadının kaynak râvisi diye nitelendirirken Abdurrahman b. Mehdî'ye göre Evzâi, Mâlik b. Enes ve Hammâd b. Zeyd ile birlikte devrin dört büyük hadis imamından biridir. Osman b. Saîd ed-Dârimî ise Mâlik, Hammâd, Süfyân es-Sevrî, Şu'be ve Süfyân b. Uyeyne'nin rivayet ettiği hadisleri bilmeyen kişinin hadis hâfızı sayılamayacağını belirtmiştir. Zehebî'nin tesbitine göre bunlardan sadece Sevrî'nin rivayetleri

senedleriyle birlikte kaydedilip sahih olup olmayanlarına işaret edildiğinde ortaya on cilt hacminde bir mûsned kitabı çıkacaktır (*A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 323). Nitekim Nesâî, Taberânî, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî gibi muhaddisler tarafından Süfyân'ın hadislerini toplayan birçok mûsned derlenmiştir. Onun bir diğer özelliği hadisleri fıkıh bablarına göre tasnif eden ilk muhaddislerden olmasıdır. Bu konuda Ebû Hanîfe'den yararlandığına dair rivayetlerin yanı sıra hocası İbn Cüreyc'in tasnifini esas aldığı gösteren rivayetler de bulunmaktadır (Hüseyn b. Ali es-Saymerî, s. 73-76; Özpınar, s. 89, 206, 327). Evzâi, Ma'mer b. Râşid, Abdullah b. Avn ve İmam Mâlik gibi hocaları ya da akranlarının kendisinden rivayette bulunduğu Sevrî'nin öğrencileri arasında onun rivayetlerini sonraki nesillere aktaran en meşhur ve muteber râviler Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Vekî b. Cerrâh, Ubeydullah b. Abdurrahman el-Eşcaî, Abdullah b. Mübârek, Ebû Nuaym Fazl b. Dûkeyn, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Muâfâ b. İmrân, Şu'be ve Süfyân b. Uyeyne'dir. Firyâbî'nin Sevrî'den rivayet ettiği hadisleri derlediği kitabın bir bölümü, Âmir Hasan Sabrî tarafından *Min Hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Saîd es-Sevrî: Rivâyetü's-Serî b. Yahyâ 'an şüyühîh 'anî's-Sevrî ve rivâyetü Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî 'anî's-Sevrî* adıyla neşredilmiştir (Beyrut 1425/2004). Aynı kitapta Serî b. Yahyâ'nın Sevrî'nin beş öğrencisinden rivayetlerini derlediği eserin birinci cüzü de bulunmaktadır. Süfyân es-Sevrî'nin rivayet ettiği hadisler konusunda mevcut en önemli kaynak Yemenli öğrencisi Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *el-Muşannef*'idir.

Hadis birikiminin aktarılmasının yanı sıra hadis rivayetleri arasındaki ihtilâfların giderilmesi konusunda otorite kabul edilen Sevrî aynı zamanda râvi tenkidinde meşgul olan, dolayısıyla cerh ve ta'dîl ilminin doğuşuna katkıda bulunan ilk muhaddislerdendir. Hadiste isnadın önemine işaret eden, "İsnad müminin silâhıdır, silâhı olmayan savaşıamaz" sözü ona aittir. Öte yandan hadislerdeki garîb kelimeler (garîbü'l-hadîs) üzerinde duran ilk tebeu't-tâbiîn âlimlerindendir. Hadis ilmi konusunda sahip olduğu bütün bu vasıflar sebebiyle kendisine "emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs" unvanı verilmiştir. Hadislerin yazılmasına çok önem vermekle birlikte yalnızca hâfızası kuvvetli ve zeki olanların hadis rivayet etmesi gerektiğini düşünen Sevrî hadis rivayetinde semâ yöntemini tercih etmiştir. Ancak Yemen'de hadis öğrenmeye merak-

lı öğrencilerinin sayısının az ve genellikle hâfızalarının zayıf olması yüzünden imlâ yöntemiyle hadis rivayet etmeye de başlamıştır. Güçlü hâfızasıyla meşhur olmasına ve hâfızasının kendisini hiç yanıltmadığını söylemesine rağmen hadislerin ancak mânen rivayet edilebileceği kanaatindeydi. Zayıf râvilerden rivayette bulunmak ve tedlis yapmakla eleştirilmişse de Zehebî (*Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 169) ve İbn Hacer el-Askânî'ye göre (*Tabakâtü'l-müdelisîn*, I, 32) güçlü bir ricâl bilgisine sahip olan Sevrî hakkındaki bu tür değerlendirmelere itibar edilmemelidir. Kitaplarının gömülmesini vasiyet ettiğine ya da bizzat gömüldüğüne dair bilgiler, hadis rivayeti konusundaki titizliği ve eserlerinde bazı zayıf rivayetlerin yer almasıyla ilişkilendirilmiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 261, 267; *Menâkıb*, s. 76-77; *Keşfü'z-zunûn*, I, 52).

Hadis ilmine büyük hizmetleri olan Süfyân es-Sevrî'den hadis ilminin değeri konusunda birbiriyle çelişen söz ve uygulamalar rivayet edilmiştir. Bir yandan hadislerle meşgul olmayı Allah'a ulaşmanın en iyi yolu ve ilimlerin en hayırlısı diye nitelendirip nâfile ibadete tercih ederken öte yandan bu ilmin âhiret azığı değil dünyalık bir meşgale olduğunu söylemiş, öğrencilerini bu konuda aşırıya kaçmamaları ve hadis ilminin cazibesine kapılmamaları konusunda uyarmıştır. Nitekim benzer bir uyarı, meşhur sûfî İbrâhim b. Edhem ve Râbia el-Adeviyye tarafından kendisine de yapılmıştır. Zehebî'nin de belirttiği gibi (*A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 274; *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 205) bu uyarılar, o dönemde hadis rivayetinin büyük bir şöret vesilesi olması ve kişiye birtakım maddî menfaatler sağlamasıyla ilgili olup bilhassa zâhid kişiliğiyle öne çıkan âlimler bu konuda titiz davranmışlar ve bu ilmin amaç haline getirilmesi gerektiğini hatırlatmışlardır.

3. Fıkıh. Sevrî, sahip olduğu hadis ve sünnet birikimini esas alarak yaşadığı dönemin fikhî meseleleri hakkında fetvalar vermiş, fıkıh alanında görüşleri esas alınan bir otorite haline gelmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'a dayanan Kûfe fıkıh geleneğinin temsilcilerinden Ebû İshak es-Sebî, A'meş ve Hammâd b. Ebû Süleyman'a öğrencilik yapmış olmakla birlikte özellikle İbn Şubrûme ve İbn Ebû Leylâ'nın yolunu takip eder. Kûfeli hocalarından aldığı fıkıh bilgisi ve nosyonunu Mekke, Medine, Basra ve Şam bölgelerinin zengin hadis ve sünnet birikimiyle bir araya getirmiş, gerek döneminde gerekse daha sonraki yüzyıllarda bilhassa ehl-i hadîs eğilimine sa-

hip olan âlimlerce Ebû Hanîfe'ye karşı Kûfe fıkhnın temsilcisi diye öne çıkarılmıştır. Ali b. Medîni, İbn Mes'ûd'un fıkhnın İbrâhim en-Nehaî'den sonra Süfyân es-Sevrî'ye intikal ettiğini ifade eder (*el-İlel*, s. 47, 52). Ahmed b. Hanbel ve takipçilerinin hadiste ve fıkhta ehl-i Irak'ın imamı olarak Süfyân es-Sevrî'yi kabul ettiklerini belirten İbn Teymiyye ise genellikle ehl-i Irak'ın bid'atçılıkla suçlanmasına sebep olan re'yin Sevrî söz konusu olduğunda eleştirilmediğini söyler (*Mecmû'û fetâvâ*, XX, 329-330, 583). Onun hakkındaki tek menâkıb kitabını Hanbelî Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin yazmış olması da bu açıdan dikkat çekicidir. İbnü'l-Cevzî'nin eseri günümüze ulaşmamışsa da Zehebî tarafından yapılan ihtisarı mevcuttur (bk. bibl.). Öte yandan başta Hanefî ve Mâlikî tabakat kitapları olmak üzere kaynaklarda Sevrî'yi daha ziyade hadis alanındaki üstünlüğüyle öne çıkaran, fıkhta Ebû Hanîfe ve Mâlik'ten zayıf olduğunu ve fıkhi Ebû Hanîfe'nin kitaplarından öğrendiğini vurgulayan pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu durum, gerek klasik dönem eserlerinde gerekse çağdaş çalışmalarda onun genellikle ehl-i hadis ekolü içinde değerlendirilmesine sebep olmuştur. Fetva verme konusunda çağdaş Ebû Hanîfe'ye göre daha ihtiyatlı davranması ve kendisinden önceki fakihlerin görüşlerine daha fazla bağlılık göstermesi, hadislerin zâhîrî mânalarına bağlı kalarak yorum yapmaktan kaçınmayı bir edep şeklinde değerlendirmesi onu ehl-i hadis çizgisine yaklaştıran özellikleridir. Ancak rivayet ettiği hadisler arasında tercih yaparak bir kısmıyla amel etmemesi ve bu yüzden Şâfiî tarafından eleştirilmiş olması (Ebû Ya'lâ el-Halîlî, II, 487) ehl-i re'ye benzer bir fıkhi anlayışına sahip olduğunu gösterir. Nitekim hadislerin yanı sıra tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn fakihlerinin fikhî görüş ve fetvalarıyla birlikte muhtemelen kendi ictihad ve tercihlerini de derlediği *el-Câmi'û'l-kebirî* bir fıkhi ve mesâil (re'y) kitabı olarak değerlendirilmiştir (Ebû Dâvûd es-Sicistânî, s. 28; Ebû'l-Arab, s. 127; İbn Ebû Ya'lâ, I, 207; İbn Hayr, s. 113-114). *Kitâbü'l-Ferâ'iz* adlı risâlesi için de aynı değerlendirmeyi yapmak mümkün.

Sevrî'nin fikhî görüşleri de büyük ölçüde Kûfe fıkhi ve Ebû Hanîfe'nin temsil ettiği ehl-i re'yin görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Namazda besmelenin gizli okunacağı, rûkûdan sonra ellerin kaldırılmayacağı, cemaatle kılınan namazlarda cemaatin Fâtiha okumayıp âmini gizlice söyleyeceği, ezan gibi kâmetin de ikişer ikişer

okunması, namazda gülen kişinin abdestinin de bozulacağı, vitir namazının üç rek'at kılınıp Kunut'un rûkûdan önce yapılacağı, cuma namazının şehir hükümündeki bir yerleşim yerinde kılınması gerektiği, ziynet niteliği taşıyan altından zekât verileceği, kaybolan kocanın ölümüne hükmedilmediği sürece eşinin boşanamayacağı, ölen kişinin sahip olduğu hakların vârislerine intikal etmeyeceği, kadınların şahitliğinin had ve kısas dışında kabul edileceği, irtidat suçu işleyen kadınlara ölüm cezası verilmeyeceği gibi görüşleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Sevrî'nin ferâiz risâlesi dışında fikhî görüşlerini içeren herhangi bir eseri günümüze ulaşmamıştır. Ancak öğrencilerinden Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *el-Muşannefî* ve Ebû İshak el-Fezârî'nin *Kitâbü's-Siyerî* ile Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Taberî, Tahâvî, İbn Abdülber en-Nemerî gibi erken dönem âlimlerinin ihtilâf-ı fukahâ türü eserleri onun fikhî görüşlerini bugüne ulaştıran kaynaklardır. Bir Şâfiî fakihî kabul edilen Mervezî'nin *İhtilâf-ı fukahâ*'sı bunlar arasında özel bir öneme sahiptir. Zira Mervezî, hemen hemen bütün fikhî meseleler hakkında önce Sevrî'nin görüşünü verip ardından ashâb-ı re'y (Kûfiyyûn), Mâlik, Şâfiî ve ashâb-ı hadis'in görüşlerini kaydeder.

Sevrî Mezhebi. Süfyân es-Sevrî'nin rivayet ettiği hadisler gibi fikhî görüşleri de kısa zamanda bütün İslâm dünyasına yayılmış ve onun adıyla anılan mezhep yaklaşık beş asır boyunca meşhur fıkhi mezheplerinden biri halinde varlığını sürdürmüştür. Sevrî'yi fıkhta da bir imam olarak kabul eden öğrencilerinin bu gelişmede çok önemli bir payı vardır. Bunlardan Yahyâ b. Saîd el-Kattânî Basra'da, Yahyâ b. Ebû Zâide Kûfe'de, Ubeydullah b. Abdurrahman el-Eşcaî Bağdat'ta, Muâfâ b. İmrân ile Ebû İshak el-Fezârî Şam'da, Sa'd (Sa'deveyh) b. Saîd el-Cürcânî Cürcân'da, Ebû'l-Münzir Nu'mân b. Abdüsselâm, İsmâ (Cebr) b. Yezîd b. Aclân ve Hüseyin b. Hafs İsfahan'da bir yandan *el-Câmi'û'l-kebirî* rivayet ederken bir yandan da bizzat derlemiş oldukları Sevrî'nin fikhî görüşlerini kendi öğrencilerine aktarmışlar ve bu görüşlere göre fetva vermişlerdir. Bu sayede Sevrî mezhebi V. (XI.) yüzyıla kadar Bağdat ve çevresiyle Şam'da, VII. (XIII.) yüzyıl sonlarına kadar Dinever, Kazvin, Cürcân, İsfahan ve Horasan bölgesinde varlığını sürdürmüştür, özellikle Dinever ve çevresinde etkili olmuştur. Bu çevrede Süfyân es-Sevrî'nin mezhebini benimseyenleri tanımlamak üzere Sevrî ya da Süfyânî nisbeleri

yaygın biçimde kullanılmıştır. Bısr el-Hâfî, Hamdûn el-Kassâr, Muhammed b. İsmâ b. Amraveyh el-Cülûdî, Ebû İshak el-Belû-tî ve Ebû Hafs ed-Dûnî gibi sûfîlerin Sevrî mezhebine mensup olması onun aynı zamanda zühd hareketinin ilk temsilcilerinden sayılmasıyla ilişkilendirilebilir. Kaynaklar, Bağdat Mansûr Camii'nde Sevrî mezhebine göre fetva veren son fakih olarak 404 (1014) yılında vefat eden Ebû Bekir Abdülgaffâr b. Abdurrahman ed-Dineverî'nin ismini kaydeder (Safedî, XIX, 16; İbn Tağrıberdî, IV, 238). VIII. (XIV.) yüzyıl tarihçilerinden Zehebî bu yüzyıldan itibaren dört mezhep dışında yaşayan fıkhi mezhebi kalmadığını belirtir (*A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 92).

4. Kelâm. Süfyân es-Sevrî'nin, döneminde ortaya çıkan kelâm tartışmalarıyla ilgili tavır konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Eyyûb es-Sahtiyânî'nin engellemelerine rağmen Basra Mu'tezile ekolünün önde gelen isimlerinden Amr b. Ubeyd ile görüştüğüne ve Ebû Sâlih Şuayb b. Harb el-Bağdâdî el-Medâinî adlı bir yakınının isteğiyle temel itikadî meseleler hakkındaki görüşlerini ona yazdığını dair rivayetlerin yanı sıra bu tür tartışmaları bid'at kabul ederek uzak durduğuna dair bilgilere de rastlanmaktadır (Kâdî Abdülcebbâr, s. 243; Lâleekâf, I, 151; Ebû Nuaym el-İsfahânî, VII, 33-34; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 206; Ess, I, 224, 226). İmanın söz, amel ve niyetten meydana geldiği, dolayısıyla amelin imandan bir cüz olduğu ve amellere göre artıp eksileceği, Allah'ın sıfatlarının te'vil edilmeden kabul edilmesi gerektiği, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanan kişinin kâfir sayılacağı, hayrın ve şer'in Allah'tan geldiğine (kader) inanmanın şart olduğu, günahkâr ve zalim de olsa devlet başkanına hiçbir surette isyan edilemeyeceği, buna bağlı olarak cuma namazlarının ve cihadın terkedilmemesi gerektiğine dair görüşleri kaynaklarda aktarılır. Sevrî'nin Hz. Ali'yi Ebû Bekir ve Ömer'den üstün görmediği, hatta bu görüşte olan Râfizîler'i eleştirdiği kesinlikle bilinse de Hz. Osman ve Ali hakkındaki görüşleriyle ilgili rivayetler ihtilâfıdır. İbn Rüste ve İbnü'n-Nedîm gibi bazı erken dönem müellifleri onu Zeydî ya da Şii diye nitelendirir (İbnü'n-Nedîm, s. 221, 222; *A'yânü's-Şî'a*, VII, 264). İbn Teymiyye ve Zehebî ise önceleri Hz. Ali'nin üstünlüğüne inanırken Basra'ya gidip Eyyûb es-Sahtiyânî ile görüştüğünden sonra bu görüşünden vazgeçtiğini nakleder (*el-Fetâvâ'l-kübrâ*, IV, 440; *Minhâc-ü's-sünne*, II, 73; *A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 252-254). Hz. Ali ve Osman sevgisinin

ancak yüce insanların kalplerinde bir araya geldiğine, Râfîzîler yüzünden Hz. Ali'nin faziletlerini rahatlıkla anlatamadığına, hatta bu sebeple insanların Ehl-i beyt'e arzu ettikleri gibi destek veremediklerine dair ifadeleri, Hz. Osman'a buğzeden çevrelerden kendisini ayırmak istediğini açıkça ortaya koymaktadır. Şii kaynaklarında hocası İmam Ca'fer es-Sâdık'tan rivayetlerine yer verilmekle birlikte bir Şii olarak kabul edilemeyeceği ve bu tür değerlendirmelerin ancak Ehl-i beyt'e yakınlığıyla açıklanabileceği belirtilir (Hânsârî, IV, 61-65; A'yânü's-Şî'a, VII, 265). Mürcie'ye meyleden kişilerle ilişkisini kestiği ve cenaze namazlarını kılmadığı nakledilen Sevrî iman da istisna düşüncesini benimsiyor ve öğrencileri de Kûfeli Mürcie mensupları tarafından şüpheler (şükkâk) diye anılıyordu. Ebû Hanîfe ve çevresiyle Süfyân es-Sevrî arasındaki gergin ilişkilerde büyük ölçüde bu konudaki farklı eğilimlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır (Ess, I, 221, 225-226; Kutlu, s. 211).

Çağdaş araştırmaların bir kısmında Sevrî'nin dinî ilimler dışında bazı ilgileri olduğu kaydedilmekte, hatta iyi bir matematikçi ve bir kimyacı diye sunulmaktadır (Ullmann, s. 196; Sezgin, IV, 132; V, 16; Rosenfeld – İhsanoğlu, s. 15; *El²* [İng.], IX, 771). Meşhur bir matematikçi olan Reyli Haccâc ile tartıştığı ve onun çözümlerini kabul etmediğine dair rivayet (İbn Ebû Hâtim, I, 125-126) onu bir matematik bilgini olarak tanımlamak için yeterli bir delil sayılmaz. Nitekim ilk İslâm matematikçileri Sevrî'den en az yarım asır sonra III. (IX.) yüzyılda ortaya çıkmıştır (bk. HESAP; MATEMATİK). Bununla birlikte Sezgin'in de ifade ettiği üzere hocası İbn Ebû Leylâ gibi miras konularıyla ilgilenen ve ferâiz konusundaki ilk eserlerden birini kaleme almış olan Sevrî'nin sayıların kullanımı ve hesap işlemleri hususunda çok kabiliyetli olduğu söylenebilir. Nitekim hocası İbn Ebû Leylâ ve babası Saïd de bu konuda önde gelen kişilerdendi (İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 127; IX, 269). Öte yandan söz konusu çağdaş kaynaklar, Tahrân'da bulunan ve Süfyân es-Sevrî'ye nisbet edilen eski kimyaya dair bir risâleden hareketle (*Risâle-i Kîmiyâ'tî*, Tahrân Dânişgâh Ktp., nr. 1178, vr. 133^b-135^b) onu bu bilimle ilişkilendirirler. İlk müslüman kimyacılarından Câbir b. Hayyân'ın Sevrî ile aynı tarihlerde Kûfe'de yaşamış olması ve bu ilmi Ca'fer es-Sâdık'tan öğrendiğine dair rivayetler dikkate alındığında Sevrî'nin de böyle bir meşguliyeti bulunduğunu düşünmek mümkün olmakla birlikte ne genel tarih

ve tabakat kaynaklarında ne de İslâm bilimi tarihine ait eserlerde bunu teyit edecek bir bilgiye rastlanır. Sezgin, İbn Kuteybe'nin *'Uyûnü'l-ahbâr*'ı ile Câhiz'in *el-Buhalâ'*sında Sevrî'nin tabii bilimlerle uğraştığına dair kayıtlar bulunduğunu belirtmişse de (GAS, V, 215) bu kaynaklarda sözü edilen kişi Ebû Abdurrahman künyeli başka bir Sevrî'dir (Câhiz, s. 103-111, 357). Eski kimya ile meşgul olan ilk müslüman âlimlerin bu ilmi astrolojiyi de kapsayan bir tabiat felsefesi bütünlüğü içinde ele aldıkları bilinmektedir (bk. KİMYA). Sevrî'nin Mâşâallah b. Eserî adlı yahudi bir müneccimle diyaloguna dair rivayet ise (İbnü'l-Kiftî, s. 327) onun yeni oluşan bu tür bilimlere pek olumlu bakmadığını göstermektedir.

Sevrî hakkında yapılan ilk çağdaş araştırmalardan biri olan, Hans-Peter Raddatz'ın *Die Stellung und Bedeutung des Süfyân at-Taurî (gest. 778). Ein Beitrag zur Geistesgeschichte des frühen Islâm* adlı yayımlanmamış doktora tezi (1967, Bonn Rheinische Friedrich-Wilhelms Üniversitesi), Joseph van Ess tarafından özellikle Sevrî'nin kelâm görüşleri ve eğilimi açısından oldukça yetersiz bulunur (*Theologie und Gesellschaft*, I, 222). Muhammed Revâs Kal'acî, Sevrî'nin çeşitli kitaplarda bulunan fikhî görüşlerini *Mevsû'atü fîkhi Süfyânî's-Sevrî* adlı eserinde toplamıştır (Beyrut 1990). Hâşim Abdüvâsîn el-Meşhedânî'nin *Süfyânü's-Sevrî ve eseruhû fî't-tefsîr* ismiyle yayımladığı yüksek lisans teziyle (Bağdat 1981) Meryem İbrâhim Hindâvî'nin *Tevsîku merviyâtî'l-İmâm Süfyân es-Sevrî fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed ve beyânü ittîcâhihi'l-fikhî* (1985, Kahire Üniversitesi) ve Abdullah b. Rahîl b. İvaz el-Anzî'nin *Fikhü Süfyânî's-Sevrî* (1986, Medine İmâm Muhammed Üniversitesi) adlı doktora tezleri Sevrî hakkında yapılan diğer çalışmalardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 347; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, Beyrut 1403/1983 (1965 tarihli Râmpûr baskısı [nşr. İmtiyâz Ali Arşî] esas alınmıştır), neşreden giriş, s. 14; a.mlf., *Min hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Sa'îd es-Sevrî* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), Beyrut 1425/2004, neşreden giriş, s. 28-30, 35; Muâfâ b. İmrân, *Kitâbü'z-Zühd* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), Beyrut 1420/1999, neşreden giriş, s. 48-58; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 371-373, 388; VII, 304; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 317; IV, 67, 363; Ali b. Medîni, *el-İlel* (Kal'acî), s. 32, 47, 52; Câhiz, *el-Buhalâ'* (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî), Kahire 1981, s. 103-111, 357; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 51, 513; IV, 92; V, 117; VII, 426; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vaşfi Sünenih* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut 1405, s. 28; Ebû Ubeyd el-Âcurrî, *Su'âlâtü Ebû 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistâ-*

nî fî'l-cerh ve't-ta'dîl (nşr. M. Ali Kâsım el-Ömerî), Medine 1399/1979, s. 160; Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *İhtilâfû'l-fukahâ'* (nşr. M. Tâhir Hakîm), Riyad 1420/2000, tür.yer.; Ebû Bekir el-Hallâl, *el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehî 'ani'l-münker* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 90; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 55-126; VI, 110; VIII, 163; Ebû'l-Arab, *Tabakâtü 'ulemâ'i İfrîkiyye ve Tûnis* (nşr. Ali eş-Şâbbî – Naîm Hasan el-Yâfi), Tunus 1985, s. 126-127, 220; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Me'âtilü't-Tâlibiyîn* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut, ts. (Darü'l-ma'rife), s. 205, 292, 382, 415-416; Ebû's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddîsin bi-lşbahân* (nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Bellûsî), Beyrut 1407/1987, I, 5, 58, 65, 110-114; IV, 15; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhim Ramazan), Beyrut 1997, s. 221, 222, 277; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, I, 173, 267; Süleimî, *Tabakât*, s. 123, 155; Kâdî Abdülcebbar, *Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 243; Lâlekâî, *Şerhu uşûli 'itikâdi Ehlî's-sünne ve'l-cemâ'a* (nşr. Ahmed Sa'd Hamdân), Riyad, ts. (Dâru Tayyibe), I, 151-154; Sehmî, *Târîhu Cürçân* (nşr. M. Abdülmuîd Han), Beyrut 1407/1987, s. 169, 173, 210, 216-217, 254, 261, 277, 371; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, Beyrut 1405, VI, 356-393; VII, 3-144; X, 231; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbabü Ebî Hanîfe ve aşhâbih*, Beyrut 1405/1985, s. 22, 24, 28, 64, 71, 73-76; Ebû Ya'lâ el-Hallîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs* (nşr. M. Saïd b. Ömer İdrîs), Riyad 1409/1989, I, 487, 510, 566; III, 870-871; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 201; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1414/1994, IX, 317; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 151-174; XIII, 341-342, 397-398; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 207; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 79-80, 132, 317, 326, 330, 340, 355, 486-487, 492; Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, Beyrut 1975, I, 93; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), I, 517, 518; III, 261; İbn Asâkir, *Târîhu Dumaşk* (Amrî), X, 187, 190; XLIII, 564; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 113-114, 122-123, 241; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtu's-sa'fve*, III, 147-152, 189; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 244; II, 121; Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî, *et-Tedvîn fî ahbârî Kazvîn* (nşr. Azîzullah el-Utârîdî), Beyrut 1408/1987, III, 47-49; İbnü'l-Kırfî, *İhbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 327; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 386-391; İbn Teymîyye, *Mecmû'u fetâvâ*, III, 262, 264, 357; IV, 181; VII, 450; XVI, 401; XX, 329-330, 583; XXIII, 397-398; a.mlf., *el-Fetâva'l-kübrâ*, Beyrut 1386, IV, 440; a.mlf., *Minhâcû's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, II, 73; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, VII, 229-279; VIII, 92; XIII, 323; a.mlf., *Menâkıbü'l-imâmî'l-a'zam Süfyân es-Sevrî*, Tanta 1413/1993, tür.yer.; a.mlf., *Mizânü'l-İ'tîdâl*, II, 169; a.mlf., *Tezkiretû'l-huffâz*, I, 204-207; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in* (nşr. Tâhâ Abdürrâûf Sa'd), Beyrut 1973, I, 26; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. Ahmed el-Arnaûf – Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000, IV, 208; XIII, 101; XIX, 16; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, I, 227, 250, 258, 337, 413, 536; İbnü'l-Cezzerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 308; İbn Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü'l-müde'llîn* (nşr. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî), Amman 1403/1983, I, 32; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, I, 389; II, 104, 127; IV, 73, 99-101; VII, 399; IX, 269; X, 405; Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, Kahire 1348 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'l-türâsî'l-Arabî), I, 223; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 238; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfesssîn*, I, 193; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hay-*

râtû'l-hisân (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut 1403/1983, s. 88-89; *Keşfü'z-ẓunûn*, I, 52; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, IV, 61-65; Sezgin, *GAS*, I, 21, 29, 30, 518-519; IV, 132; V, 16, 215, 421; Elbânî, *Mahtûṭât*, s. 373; M. Ullmann, *Die Natur und Geheimplwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 196; Hâşim Abdüvâsîn Meşhedânî, *Süfyânü's-Sevrî ve eṣeruhû fi't-tefsîr*, Bağdad 1981, s. 49, 88, 90, 98-104, 270; A'yânü's-Şî'a, VII, 264, 265; Fehmî Ced'an, *el-Mihne: Baḥş fi cedeliyyeti'd-dîn ve's-siyâsi fi'l-İslâm*, Amman 1989, s. 51, 117-118, 278; M. Ravvâs Kal'acî, *Mevsû'atü fîḫi Süfyânî's-Sevrî*, Beyrut 1990, s. 1, 7, 18, 23, 28, 47, 48, 59, 195-196, 750; J. van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, Berlin 1991, I, 221-228; Christopher Melchert, *The Formation of the Sunni Schools of Law, 9th-10th Centuries C. E.*, Leiden 1997, s. 240-241 (Index); Mehmet Ali Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Hâşimoğulları*, İstanbul 1999, s. 32-33; M. Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge 2000, s. 50-55, 65-67, 257; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 2000, s. 250, 273; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 211; B. A. Rosenfeld – Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-10th c.)*, İstanbul 2003, s. 15; Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara 2005, s. 89, 206, 327; Halit Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri* (doktora tezi, 2006), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 206-213, 215-216; İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İstanbul 2008, s. 103; İsmail Cerrahoğlu, "Süfyân b. Said es-Sevrî ve Tefsiri", *AÜİFD*, XVIII (1970), s. 24, 25, 27; H. P. Raddatz, "Frühislamisches Erbrecht nach dem Kitâb al-Farâid des Süfyân at-Taurî", *Wi*, XII/1-2 (1971), s. 28-78; a.mlf., "Sufyan al-Thawri", *El²* (İng.), IX, 770-772; Steven C. Judd, "Competitive Hagiography in Biographies of al-Awza'i and Sufyan al-Thawri", *JAOS*, CXII/1 (2002), s. 25-37; M. Plessner, "Süfyân-üs-Sevrî", *İA*, XI, 83-86.

RECEP ÖZDİREK
ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

5. Tasavvuf. İlk dönem zâhid ve sūfîlerden olan Süfyân es-Sevrî'nin daha hayatta iken şöhreti geniş bir çevreye yayılmıştır. Kelâbâzî onu, ashtapan sonra sūfîlere ait bilgileri anlatan ve sūfîlerin vecd hallerinden bahseden önemli kimseler arasında sayar (*et-Ta'arruf*, s. 27). İmam Ca'fer es-Sâdık'ın yanı sıra Ebû Hâşim el-Küfî, İbrâhîm b. Edhem, Râbia el-Adeviyye, Ebû İshak el-Fezârî, Fudayl b. İyâz, Süfyân b. Uyeyne, Şeybân er-Râî, Yûsuf b. Esbât, Abdullah b. Mübârek, Hâtîm el-Esam, Abdullah el-Mehdî, Amr b. Kays el-Mülâî gibi sūfîlerle sohbet etmiştir. Ca'fer es-Sâdık'tan dünya ve nimetleriyle ilgili önemli nasihatler dinleyen Süfyân es-Sevrî rıyanın inceliklerini Ebû Hâşim el-Küfî'den öğrendiğini belirtir. Râbia el-Adeviyye ve İbrâhîm b. Edhem gibi sūfîler Süfyân es-Sevrî

rî'yi zamanının çoğunu hadis rivayetine harcaıp zühhd ve tasavvufu uzak kaldığı için uyarmışlardır.

Süfyân es-Sevrî'nin tasavvuf anlayışının üç esasa dayandığı söylenebilir: İnsan-Alâh ilişkisinde ihlâs ve samimiyetle ibadet, insan-dünya ilişkisinde zühhd, insan-toplum ilişkisinde iyi niyetli davranış. Diğer ilk sūfîler gibi o da amel ve ibadete büyük önem vermiş, fakat daha çok ameldeki ihlâs ve ibadetlerdeki haz üzerinde durmuştur. Şeriat hükümlerine uymanın önemine dikkat çekerek sözün amelle, amelin niyetle, niyetin sünnete uymakla doğru olacağını vurgulamıştır. Ona göre kişi için en faziletli şey kendini bilmesi (mârifetü'n-nefs), dinin sınırlarını koruması, bulunduğu makamdaki halini sağlamlaştırması, yasaklardan kaçınıp farzları yerine getirmesi ve bütün bunları ilim çerçevesinde yapmasıdır.

Kaynaklarda Süfyân es-Sevrî'den nakledilen sözlerden onun zühhd devri tasavvufunun temel kavramlarını güzel bir şekilde açıkladığı görülür. Takvâ, vera', tevekkül, rızâ, yakîn, zühhd, haramlardan sakınma, nefse karşı koyma, kalp temizliği ve kimseden bir şey istememe özellikle vurguladığı konulardır. Süfyân es-Sevrî'yi beş büyük müctehidden biri olarak kabul eden Attâr onun vera' ve takvâda en üst mertebeye ulaştığını söyler (*Tezkiretül-evliya*, s. 252). Süfyân'a göre amelde takvâ üzere olmak amelin kendisinden daha zordur. Takvâdan maksat zulümden uzak durmak ve azgınlıktan Allah'a sığınmaktır. Vera' kişinin vıcdanında iy birakın şeyi terketmesi, rızâ takdir edileni şükrederek kabul edilmesi, tevekkül kaderin hücumu karşısında gönlünün sakin olması, yakîn başına gelen her şeyin Hak'tan geldiğini bilmesidir. Yakîn kalbe ait fiillerden olup yakîni doğru olanın mârifeti de doğru olur.

Kendisi de yamalı yün abâ giymekle birlikte zâhidliğin abâ giymek ve kuru ekmeğe yemekten ibaret olmadığını vurgulayan Süfyân es-Sevrî'ye göre zühhd dünyaya gönlü bağlamamak, makam ve mevkiye meyletmemek, tamahkâr olmamaktır. Onun zühhd hayatında kendini bütünüyle halktan tecrit etme diye bir anlayış yoktur. Nitekim vaktinin çoğunu ilim meclislerinde geçirmiş, çevresindekilere ilim öğrenmelerini, namazı cemaatle kılmalarını, hacca gitmelerini, cihada katılmalarını, nefsin isteklerine karşı koymayı ihmal etmemelerini tavsiye etmiştir. Ona göre âlim, zâhid, fakih, sūfî, mütevazî zengin ve haline şükreden fakir, insanların en değerlileridir. Süf-

yân, âriflerin cezasının zikri terketmek olduğunu belirtmiş, bu duruma düşmemeleri için sâliklere bedenlerinin selâmeti için dünya, ruhlarının selâmeti için âhiret işlerini ihmal etmemelerini, orta halli bir hayat sürüp yiyecek, içecek ve giyecekte ısrafa dalmamalarını, azgın ve zorba insanlara benzememelerini, arkadaşlık ettikleri insanların Allah'tan korkan ve emanete hıyanet etmeyen takvâ sahibi kişilerin olmasına özen göstermelerini önermiştir. Evzâî mezhebine müntesip Endülüslü fakih A'nâî, Süfyân'ın zühhd hakkındaki görüşlerini *Kitâbü Zühdi Süfyân es-Sevrî* adlı bir kitapta toplamıştır (Kâdî İyâz, II, 129). En meşhur öğrencilerinden Muâfâ b. İmrân'ın *Kitâbü'z-Zühhd* adlı eseri de Sevrî'nin görüşleri için en erken kaynak niteliğindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 492-495; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 42, 427; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 27, 102; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb: Kalplerin Azığı* (trc. Muharrem Tan), İstanbul 1999, I, 313; IV, 61, 102, 114, 164, 188, 264; Süleymî, *Tabakât*, s. 123; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 356; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 51, 293-294, 344; II, 690; Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 126, 201, 229, 428; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, II, 129; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sâfve*, III, 147-152; Feridüddin Attâr, *Tezkiretül-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 123, 134, 152, 241, 251-261, 424; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *'Avârîfû'l-ma'ârif* (Gazzâlî, *İhyâ'* [Beyrut], V içinde), s. 66, 253; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 373; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIII, 50; a.mlf., *Menâkıbü'l-imâmi'a'zam Süfyân es-Sevrî*, Tanta 1413/1993, tür.yer.; Câmî, *Nefehât*, s. 31; Şarânî, *et-Tabakât*, I, 40-43; Münâvî, *el-Kevâkib* (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), I, 212-215; Zirikî, *el-A'lâm*, III, 105; Ma'sum Ali Şah, *Tarâ'ik*, II, 197-204; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ'*, II, 98; Abdülhalîm Mahmûd, *Süfyân es-Sevrî: Emirü'l-mü'minîn fi'l-hadis*, Kahire 1970, s. 182-228; M. Ebû'l-Feth el-Beyânûnî, *el-İmâm Süfyân es-Sevrî: Hayâtühül-ilmîyye ve'l-'amelîyye*, Beyrut 1984, s. 106-107, 137-153; Reşat Öngören, "İbrâhîm b. Edhem", *DİA*, XXI, 294; Hülya Küçük – Semih Ceyhan, "Râbia el-Adeviyye", a.e., XXXIV, 381.

ABDURREZZAK TEK

SÜFYÂN b. UYEYNE

(سفيان بن عيينة)

Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne
b. Meymûn el-Hilâlî
(ö. 198/814)

**Tebeu't-tâbiîn neslinden
hadis âlimi ve hâfiz.**

Şâban 107'de (Aralık 725 – Ocak 726) Kûfe'de doğdu. Hilâl b. Âmir b. Sa'saa oğullarına nisbetle Hilâlî diye anılır. İpekçilik ve ya kuyumculuk yapan babası yahut dede-